(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

मुंबई येथील मा. उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधिकारात
फौजदारी अपिलीय अधिकारिता

फौजदारी रिट याचिका क्र. 3604/2024

भरत पुखराज चौधरी, वय सुमारे-43 वर्षे,
पत्ता-भद्रस, पोस्ट-सादरी, तहसील-दिसुरी,
जिल्हा पाली, राज्य राजस्थान (सध्या न्यायालयीन कोठडीत). **.... याचिकाकर्ते**

- विरुद्ध -

1. महाराष्ट्र राज्य.

2. वरिष्ठ पोलिस निरीक्षक (भोईवाडा पोलिस स्टेशन),
जिल्हा : भिवंडी, ठाणे आणि त्यानंतर गुन्हे शाखा, युनिट-2,
भिवंडी यांनी तपास केला. **.... उत्तरवादी**

याचिकाकर्त्याचे वकील - श्री. ऋषी भुता, विक्रम सिंग, उज्ज्वल गांधी, प्रतीक दत्ता, साक्षी झा, वैष्णवी झवेरी आणि पार्थ गोयनका यांच्यासमवेत.
अतिरिक्त सरकारी वकील सुश्री एम. एम. देशमुख, उत्तरवादी - राज्यासाठी

न्यायमंच - न्यायमूर्ती नितीन डब्ल्यू. सांबरे आणि न्यायमूर्ती मंजुषा देशपांडे
युक्तिवाद ऐकून घेतल्याची तारीख : 24 सप्टेंबर, 2024
न्यायनिर्णय घोषित केल्याची तारीख : 25 ऑक्टोबर, 2024

न्यायनिर्णय (न्यायमूर्ती नितीन डब्ल्यू. सांबरे यांचेद्वारे) :

न्यादेश. न्यादेश त्वरित परत करण्याजोगा केला आणि शेवटी पक्षांच्या विद्वान वकिलाच्या संमतीने सुनावणी झाली.

2. याचिकाकर्त्याने 21 ऑक्टोबर 2023 रोजी ठाणे येथील भोईवाडा पोलिस ठाण्यात नोंदवलेल्या गुन्हा क्रमांक 1/2023 मधील त्याची अटक बेकायदेशीर असल्याची घोषणा करण्याची मागणी केली आहे, ज्यात नार्कोटिक ड्रुग्स आणि सायकोट्रॉपिक सबस्टन्सेस कायदा, 1985 च्या कलम 8 (के), 22 (के) सह वाचन केलेल्या 18 (के), 18 (ए) ड्रग्स आणि कॉस्मेटिक्स कायदा, 1940 च्या कलम 27 (बी) आणि 28 (ए) अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यांसाठी आणि भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 21 आणि 22 अंतर्गत हमी दिलेल्या मूलभूत अधिकारांचे घोर उल्लंघन आहे तसेच फौजदारी संहिता , 1973 च्या कलम 50 चे देखील उल्लंघन आहे. याचिकाकर्त्याने 11 फेब्रुवारी 2024 चा रिमांडचा आदेश आणि त्यानंतरच्या रिमांडचे आदेश रद्द करण्याची मागणीही केली आहे.

3. रिट याचिकेवर निर्णय घेण्यासाठी आवश्यक तथ्ये खालीलप्रमाणे आहेत :

- सहआरोपी शिरजच्या ताब्यात खोकल्याच्या विविध सिरपच्या 4000 बाटल्या सापडल्या. हा ताबा बेकायदेशीरपणे त्याची विक्री करण्याच्या हेतूने होता, जो सायकोट्रॉपिक पदार्थाच्या व्याख्येत येतो. वरील गोष्टींचे पर्यवसन म्हणून, वर उल्लेखित गुन्हा क्रमांक 221/2023 नोंदवला गेला. सध्याचा याचिकाकर्ता याला आरोपी क्र. 5 म्हणून खटल्यात सामील करून घेतले आहे आणि त्याचा पत्ता पाली, जिल्हा राजस्थानचा रहिवासी म्हणून दर्शविला आहे.

4. याचिकाकर्त्याला यापूर्वीच उत्तराखंड राज्यातील हरिद्वार तुरुंगात ठेवण्यात आले होते. तपासादरम्यान, याचिकाकर्त्याचा वरील गुन्ह्यात थेट सहभाग आढळून आला. प्रॉडक्शन रिमांडच्या आधारे याचिकाकर्त्याला हजर करण्यात आले आणि 11 फेब्रुवारी 2024 रोजी त्याला अटक करण्यात आल्याचे दाखवण्यात आले कारण 7 फेब्रुवारी 2024 रोजी हरिद्वार येथील न्यायालयाने ट्रान्झिट वॉरंट बजावला होता. वरील आधारावर, याचिकाकर्त्याला अटक करण्यात आली आणि 11 फेब्रुवारी 2024 रोजी दंडाधिकाऱ्यांसमोर हजर करण्यात आले आणि त्यानंतर त्याला कोठडीचे विविध आदेश देण्यात आले.

5. याचिकाकर्त्याच्या वकीलांनी विनंती केली की कायद्यानुसार, याचिकाकर्त्याला अटकेची कारणे लेखी कळवणे अनिवार्य आहे, कारण कायद्याची स्थिर स्थिती निकालांमध्ये प्रतिबिंबित होते, याचिकाकर्त्याची अटक बेकायदेशीर म्हणून घोषित करावी लागेल. त्यांनी या न्यायालयाच्या *महेश पांडुरंग नाईक विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य आणि एक* **[रिट याचिका (एस . टी.) क्रमांक 13835/2024 सह अंतरिम अर्ज (एसटी) क्रमांक 14637/2024]** 18 जुलै 2024 रोजी निर्णय घेतलेल्या प्रकरणातील निर्णयावर भर दिला ज्याचा निर्णय *पंकज बन्सल विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर* **[2023 लाईव्ह लॉ (एससी) 844]** या खटल्यातील सर्वोच्च न्यायालयाच्या निकालावर आधारित घेण्यात आला आहे, ज्यामध्ये फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम

50 ची योजना आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 22 अंतर्गत हमी दिलेल्या मूलभूत हक्कांवर चर्चा केली आहे. हा खटला साधार असल्याचे दाखविण्यासाठी, त्यांनी प्रबीर पुरकायस्थ विरुद्ध राज्य (एन. सी. टी. दिल्ली) **[डायरी क्रमांक 42896/2023]** मधील 15 मे 2024 रोजी निर्णय दिलेल्या आणि धनराज अस्वानी विरुद्ध अमर एस. मुलचंदानी आणि एक **[फौजदारी अपील क्रमांक 2501/ 2024]** मधील 9 सप्टेंबर 2024 रोजी निर्णय घेतलेल्या निकालांचेही समर्थन केले. अशा प्रकारे, असा दावा केला जातो की फौजदारी प्रक्रिया संहिता, 1973 च्या कलम 50 च्या योजना आणि भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 22 अंतर्गत हमी दिलेल्या मूलभूत अधिकाराच्या विरोधात असल्याने याचिकाकर्त्याच्या अटकेस बेकायदेशीर घोषित करणे आवश्यक आहे आणि अशा प्रकारे रिमांड आदेश देखील रद्द होण्यास पात्र आहे.

6. वरील बाबींच्या उलट, उत्तरवादींची बाजू मांडणारे अतिरिक्त सरकारी वकील यांनी विनंती केली की याचिकाकर्त्याचा सहभाग आरोपी क्र. 1 ते 4 यांचेमार्फत आढळून आला कारण या आरोपी व्यक्तींनी सध्याच्या याचिकाकर्त्याकडून व्यावसायिक प्रमाणात खोकल्याची सिरप खरेदी केली होती. याचिकाकर्त्याची गुन्हेगारी पार्श्वभूमी असल्याचा दावा केला गेला आहे. याचिकाकर्त्याला प्रथम श्रेणी न्यायदंडाधिकारी, भिवंडी यांनी दिनांक 30 जानेवारी 2024 रोजी जारी केलेल्या ट्रान्सफर वॉरंटवर हजर करण्यात आले होते, असाही आग्रह करण्यात आला आहे, जो नंतर विशेष न्यायाधीश,

एन.डी.पी.एस. कोर्ट, हरिद्वार यांनी दिनांक 07 फेब्रुवारी 2024 रोजीच्या आदेशाद्वारे स्वीकारला होता. अशा परिस्थितीत फौजदारी प्रक्रिया संहिता, 1973 च्या कलम 50 ची योजना वेधली जाणार नाही. असा दावा केला जातो की 11 फेब्रुवारी 2024 रोजीच्या जनरल डायरीतील नोंद याचिकाकर्त्याला अटक करण्याच्या कारणांबद्दल माहिती सांगते. अशा परिस्थितीत, अतिरिक्त सरकारी वकिलांच्या म्हणण्यानुसार, याचिकाकर्ते असा दावा करू शकत नाहीत की त्याला त्याच्या अटकेच्या कारणांबद्दल माहिती नव्हती, कारण या न्यायालयाने असा निष्कर्ष काढला पाहिजे की, प्रॉडक्शन वॉरंटच्या सुनावणीदरम्यान आणि त्यानंतर याचिकाकर्त्याला अटकेची कारणे कळवण्यात आली होती.

7. आम्ही परस्परविरोधी दाव्यांचा विचार केला आहे.

8. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 22 अंतर्गत हमी दिलेला मूलभूत अधिकार आणि अशा मूलभूत अधिकाराच्या उल्लंघनाचे परिणाम सर्वोच्च न्यायालयाने पंकज बन्सल (वरील) प्रकरणात हाताळले आहेत. सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 22 (1) मध्ये असे म्हटले आहे की अटक केलेल्या व्यक्तीला अटकेची कारणे आणखी विलंब न करता कळवली जावीत कारण अशा विलंबामुळे अटक केलेल्या व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन होते. त्यात पुढे असे

म्हटले आहे की अटकेच्या कारणांची माहिती पोहोचवण्याची पद्धत अर्थपूर्ण असणे आवश्यक आहे जेणेकरून इच्छित हेतू साध्य होईल. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 22 (1) द्वारे अनिवार्य केलेल्या अटकेच्या कारणांची माहिती देणे हा उच्च हेतू साध्य करण्यासाठी आहे, म्हणजे अटक केलेल्या व्यक्तीला अधिकृत अधिकाऱ्याने त्याला किंवा तिला कोणत्या कारणांवर अटक केली आहे याची जाणीव करून देणे. अटकेची कारणे अटक केलेल्या व्यक्तीला लेखी आणि कुठल्याही अपवादाशिवाय देणे आवश्यक आहे, कारण या संदर्भात योग्य आणि साजेसे पालन आहे की नाही या अधिकृत अधिकाऱ्याच्या शब्दासमोर अटकेच्या कारणांची तोंडी माहिती अटक केलेल्या व्यक्तीच्या शब्दांना संक्षिप्त करू शकते. सर्वोच्च न्यायालयाने पुढे असे म्हटले आहे की, अटक केलेल्या व्यक्तीला अटकेची कारणे लेखी कळवण्याचा उद्देश केवळ अटक केलेल्या व्यक्तीला त्याला अटक का केली जात आहे याची माहिती देण्याचा नाही तर अशा व्यक्तीला कायदेशीर सल्ला घेण्यास समर्थ करणे आणि न्यायालयासमोर प्रकरण प्रभावीपणे सादर करण्यास सुकर करणे हा आहे.

अशा प्रकारे, सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट शब्दात असे म्हटले आहे की अटक केलेल्या व्यक्तीला अटकेची कारणे कळवण्याचा उद्देश वंदनीय आणि पवित्र आहे कारण अटक केलेल्या व्यक्तीसाठी त्याच्या वकिलाशी सल्लामसलत करणे, पोलीस कोठडी रिमांडला विरोध करणे आणि जामीन मिळवण्यासाठी हे एकमेव प्रभावी साधन असेल. इतर कोणताही अर्थ लावणे हे भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 22 (1) अंतर्गत हमी

दिलेल्या मूलभूत अधिकाराचे पावित्र्य कमी करण्यासारखे ठरेल. सर्वोच्च न्यायालयाने असेही नमूद केले आहे की भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 20, 21 आणि 22 अंतर्गत हमी दिलेल्या मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन करण्याच्या प्रयत्नांचा काटेकोरपणे परामर्श घ्यावा लागेल कारण एखाद्या व्यक्तीचे जीवन आणि स्वातंत्र्य इतके पवित्र आहे की त्यात कायद्याच्या अधिकाराखाली वगळता हस्तक्षेप करण्याची परवानगी दिली जाऊ शकत नाही. सर्वोच्च न्यायालयाने *प्रबीर पुरकायस्थ* (वरील) प्रकरणात 29 व्या परिच्छेदात असे निरीक्षण नोंदवले आहे की जरी 'अटकेची कारणे' किंवा 'नजरकैद' स्पष्ट अटींमध्ये नसले तरी भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 22 (1) किंवा 22 (5) अंतर्गत प्रदान केल्याप्रमाणे लेखी कळवणे आवश्यक आहे, परंतु मूलभूत अधिकाराच्या महत्त्वाच्या व्याख्येसाठी ते लेखी कळवणे आवश्यक आहे जे अयशस्वी झाल्यास कोठडी किंवा स्थानबद्धतेला बेकायदेशीर ठरविले जाईल, जसे प्रकरण असेल तसे. उपरोक्त निर्णयात, सर्वोच्च न्यायालयाने 'अटकेची कारणे' आणि 'अटकेचा आधार ' या वाक्यांशातील महत्त्वपूर्ण फरक देखील हाताळला आहे. सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की 'अटकेची कारणे' सामान्यतः गुन्ह्याच्या आरोपाखाली अटक केलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला लागू होतील, तर 'अटकेच्या आधारासाठी ' तपास अधिकाऱ्याच्या हातात असे सर्व तपशील असणे आवश्यक आहे ज्यामुळे आरोपीला अटक करणे आवश्यक होते. अटकेची कारणे आरोपीला अटक करण्याची गरज दर्शवतात आणि अशी कारणे अटक केलेल्या व्यक्तीला लेखी कळवली पाहिजेत जेणेकरून त्याला अटक केली जात असलेल्या सर्व

मूलभूत तथ्यांविषयी त्याला जाणीव होईल जेणेकरून त्याला कोठडीतील रिमांडपासून स्वतःचा बचाव करण्याची आणि जामीन मागण्याची संधी मिळेल.

9. उपरोक्त तत्त्वाचे पालन करताना, महेश पांडुरंग नाईक (उपरोक्त) प्रकरणात या न्यायालयाच्या विभागीय खंडपिठाने असे म्हटले आहे की भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 20, 21 आणि 22 अंतर्गत हमी दिलेल्या मूलभूत हक्कांवर अतिक्रमण करण्याचा प्रयत्न संपूर्ण गांभीर्याने पाहिला जाईल कारण अटकेच्या कारणांबद्दल माहिती देण्याचा अधिकाराचा स्रोत भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 22 (1) मधून आहे आणि अशा मूलभूत अधिकाराचे कोणतेही उल्लंघन अटक आणि कोठडीची प्रसंभाविक प्रक्रिया निष्फळ ठरवेल.

10. याचिकाकर्ता ज्याला आरोपी क्र. 5 म्हणून दर्शविले आहे तो उत्तराखंड पोलिसांच्या ताब्यात होता. त्याला 11 फेब्रुवारी 2024 रोजी अटक करण्यात आली होती, त्याआधी 30 जानेवारी 2024 रोजी न्यायदंडाधिकारी प्रथम श्रेणी, न्यायालय क्रमांक 11, भिवंडी यांचेद्वारे प्रॉडक्शन वॉरंट मागितले होते. अपर सत्र न्यायाधीश, हरिद्वार या न्यायालयाने 7 फेब्रुवारी 2024 रोजी दिलेल्या आदेशानुसार सदर प्रॉडक्शन वॉरंटला परिणामी पुष्टी दिली होती .

11. हरिद्वार तुरुंगातून 11 फेब्रुवारी 2024 रोजी याचिकाकर्त्याची कोठडी मिळाल्यानंतर 11 फेब्रुवारी 2024 रोजीच्या जनरल डायरीतील नोंदीत अटकेची कारणे आणि त्याच्या जामिनाचा दावा करण्याच्या अधिकाराबाबत माहिती देण्यात आली आहे. तथापि, अशी एकतर्फी नोंद आरोपीकडून त्या संदर्भात लेखी अभिस्वीकृतीची पुष्टी करत नाही. 11 फेब्रुवारी 2024 रोजीच्या रिमांड अर्जात अटकेच्या कारणांच्या अशाच प्रकारच्या संभाषणाचा उल्लेख आहे. तथापि, ज्यामुळे याचिकाकर्त्याला त्याच्या अटकेच्या आधाराविषयी माहिती दिली गेली, ते त्याला बजावलेले लेखी संप्रेषण अभिलेखावर सादर न करण्यासाठी उत्तरवादींना कशामुळे प्रेरित केले गेले आम्हाला हे समजत नाही. उत्तरवादींचे वरील प्रकारचे अपयश या न्यायालयाला उत्तर वादींच्या विरोधात प्रतिकूल निष्कर्ष काढण्यास प्रवृत्त करते.

12. जरी विद्वान अतिरिक्त सरकारी वकिलांनी आरोपीला अटकेची कारणे कळवण्याच्या दाव्याचे समर्थन करण्याचा प्रयत्न केला असला, तरी न्यायदंडाधिकारी प्रथम श्रेणी न्यायालय, 11 वे न्यायालय, भिवंडी यांनी जारी केलेला प्रॉडक्शन वॉरंट आणि अतिरिक्त सत्र न्यायालय , हरिद्वार यांनी मंजूर केलेल्या प्रॉडक्शन वॉरंटच्या मजकुरावर आधारित कारणे, याचिकाकर्त्याला त्याच्या संभाव्य अटकेच्या किंवा अटकेनंतरच्या कारणांबद्दल ज्या कारणांसाठी त्याला अटक करण्यात आली होती त्याबद्दल कोणत्याही वेळी लेखी माहिती देण्यात आली होती असा निष्कर्ष काढण्यासाठी

पुराव्याचा कोणताही लवलेश नाही. अटकेचा आधार किंवा अटकेची कारणे याचिकाकर्त्याला किंवा त्याच्या रक्ताच्या कोणत्याही नातेवाईकांना कळवण्यात आली होती, असे केवळ उत्तरवादींनी आपल्या अभिलेखात नमूद केले आहे, त्यामुळे ते स्वतःच भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 22 (1) अंतर्गत प्रदान केलेल्या महादेशाशी सुसंगत असल्याचे म्हटले जाऊ शकत नाही. उपरोक्त निरीक्षणांच्या समर्थनार्थ, सर्वोच्च न्यायालयाने *पंकज बिस्वास* (वरील) प्रकरणामध्ये नोंदवलेल्या निष्कर्षांवर भर दिला जाऊ शकतो, ज्याची आधीच वर चर्चा करण्यात आली आहे. विद्वान अतिरिक्त सरकारी वकिलांनी जरी असा दावा केला असला की प्रॉडक्शन वॉरंटच्या विनंतीची प्रक्रिया करताना, याचिकाकर्त्याला अटकेच्या कारणांची जाणीव करून देण्यात आली होती, तरी, प्रॉडक्शन वॉरंटमध्ये अटकेच्या कारणांचा असा कोणताही उल्लेख आम्हाला क्वचितच दिसतो जो याचिकाकर्त्याला योग्यरित्या बजावण्यात आला होता. त्याऐवजी याचिकाकर्त्याने उपस्थित केल्याप्रमाणे उपरोक्त परिणामाचा एक विशिष्ट वाद आहे आणि अशा परिस्थितीत, आम्हाला *पंकज बिस्वास* (वरील) प्रकरणामधील सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशाद्वारे मार्गदर्शन केले जाते. सर्वोच्च न्यायालयाने वरील निकालात स्पष्ट शब्दात असे निरीक्षण नोंदवले आहे की अटक केलेल्या व्यक्तीला अटकेच्या कारणांची माहिती लेखी असणे आवश्यक आहे आणि तीही लवकरात लवकर.

13. अशा प्रकारे, याचिकाकर्त्याच्या वकिलांनी केलेल्या युक्तिवादानुसार, याचिकाकर्त्याला अटकेची कारणे कळवण्यात उत्तरवादी अपयशी होते, हे लक्षात घेता असे अनुमान काढले जाऊ शकते, की उत्तरवादी याचिकाकर्त्याशी अटकेच्या कारणाबाबत लेखी स्वरूपात केलेला संपर्क व्यवहार अभिलेखावर सादर करण्यात असमर्थ आहेत. या प्रकरणाच्या त्या दृष्टिकोनातून, आमच्या मते याचिकाकर्ता जामिन मिळण्यास पात्र आहे.

14. त्यामुळे फौजदारी रिट याचिका मान्य केली जाते. आंम्ही याद्वारे निर्देश देतो की भोईवाडा पोलीस स्टेशन, ठाणे येथे दाखल असलेल्या गुन्हा क्रमांक 221/2023 मध्ये याचिकाकर्त्याला रु. 50,000/- चे वैयक्तिक बंधपत्र व तेवढ्याच रकमेच्या एक किंवा दोन जामिनावर सोडण्यात यावे. नार्कोटिक ड्रग्स आणि सायकोट्रॉपिक सबस्टन्सेस कायदा, 1985 च्या कलम 8 (के), 22 (के) सह वाचन केलेल्या कलम 18 (के), 18 (ए) ड्रग्स आणि कॉस्मेटिक्स कायदा, 1940 च्या कलम 27 (बी) आणि 28 (ए) अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यांमधून याचिकाकर्त्याची सुटका करताना, विशेष एन. डी. पी. एस. न्यायाधीश, हरिद्वार यांनी दिनांक 07 फेब्रुवारी 2024 च्या आदेशाद्वारे जारी केलेल्या प्रॉडक्शन वॉरंटच्या अटींबद्दल उत्तरवादींनी शीघ्रग्राही असावे.

(न्यायमूर्ती मंजुषा देशपांडे) **(न्यायमूर्ती नितीन डब्ल्यू. सांबरे)**

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल".